

Літэратура

1. Карунц, Р.Г. Семантическая структура глаголов звучания в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Р.Г. Карунц. - М., 1975. – 24с.
2. Мерзлякова, А. Х. Типы семантического варьирования прилагательных поля "Восприятие": на материале англ., рус. и фр. яз.: Монография / А.Х.Мерзлякова. - М.: Едиториал УРСС, 2003. –352 с.
3. Рузин, И.Г. Когнитивные стратегии наименования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И.Г. Рузин // Вопросы языкознания. - 1994. - № 6. – С. 79-100.

Сабалеўская Н. Л. (Баранавічы)

МЕЛІЯРАТЫЎНАЯ КАНАТАЦЫЯ Ў МАЎЛЕННІ МУЖЧЫН І ЖАНЧЫН

(на матэрыяле рамана І.Мележа “Людзі на балоце”)

Прадуманы і ўзважлівы выбар слова ў творы І.Мележа “Людзі на балоце” дазваляе больш эмацыянальна выказацца як аўтару, так і персанажам. У творы гутарковыя словы і выразы, прастамоўі і ўстарэлыя словы ўжыты для таго, каб адлюстраваць палескі мясцовы каларыт, перадаць асаблівасці ў называнні штодзённых прадметаў і з’яў. Яны ўжываюцца з мэтай абазначыць сувязь з мінулым нашага народа, стварыць эфект жывога маўлення жанчын і мужчын, што спрыяе стварэнню даверлівых адносін паміж аўтарам і чытачом. “Падчас зносін рэалізуемыя ў маўленні эмацыянальна-ацэначныя моўныя сродкі маюць шэраг асаблівасцяў функцыянавання, якія звязаны з агульнымі заканамернасцямі маўленчых паводзін камунікантаў, сітуацыяй зносін, ролевымі, статуснымі, прафесійнымі, этнічнымі, сацыякультурнымі, псіхалагічнымі фактарамі” — сцвярджае М. Рэтунская. [8, с.81]. Вялікая ўвага надаецца кантэксту, у якім выяўляецца эмацыянальна-ацэначны характар слова. “Жывая мова — гэта складанае перапляценне аб’ектыўных і суб’ектыўных фактараў, якія ўдзельнічаюць у маўленчых працэсах, вырабляюць маўленчы прадукт” [5, с. 38].

Заўважана, што ў рамана І. Мележа маўленне жанчын і мужчын насычана словамі як са значэннем меліяратыўнасці (лац. *melioratio* ‘паляпшэнне’) — прымета канатацыі, якая заключаецца ў станоўчай, ласкальнай, эмацыянальна-экспрэсіўнай ацэнцы каго-, чаго-небудзь [9, с. 299], так і са значэннем пеяратыўнасці (лац. *pejor* ‘горшы’) — прымета канатацыі, якая заключаецца ва ўніжальнасці, адмоўнай эмацыянальна-экспрэсіўнай ацэнцы -каго, чаго-небудзь [9, с.428]. Эмоцыі жанчын і мужчын змяняюцца ў ходзе гутаркі. Рознаму ўзросту

чалавека прыпісваецца больш або менш дамінантнае эмацыянальнае становішча, розным пакаленням людзей уласцівы пэўныя эмоцыі. Эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка ўяўляе сабой той пласт слоўнікавага складу мовы, які звязаны па значэнні з чалавечымі пачуццямі і выяўляе станоўчае або адмоўнае значэнне. “Эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка служыць для выражэння пачуццяў, настрою людзей, а таксама яго суб’ектыўных адносін да прадмета маўлення” [1, с. 54]. Выявы, а таксама пачуцці, захаваныя на старонках твора, не што іншае, як само жыццё, яго праявы, заўважаныя зоркім поглядам назіральніка, убраныя ў мастацкую форму і ўплеценыя ў тканіну твора. Жанчыны старэйшага пакалення часта ў сваім маўленні ўжываюць словы з памяншальна-ласкавымі суфіксамі. Падобныя словы — характэрная рыса гутарак дарослых з дзецьмі, асабліва маленькімі, але ў маўленні маці ў адносінах да сваіх сыноў эмацыянальна-ацэначныя словы сустракаюцца часцей, таму што дзеці для бацькоў заўсёды застаюцца аб’ектам выхавання і навучання.

“Менавіта жанчына ў маўленні паслядоўна змяніла нейтральныя па сваім значэнні словы, пераўтварыўшы памяншальна-ласкавы суфікс -к- у абавязковы знак прыналежнасці слова да назоўнікаў, якія абазначаюць рэчы, існуючыя рэальна” [7, с. 67]. Эмацыянальнасць у жаночым маўленні праяўляецца ў выкарыстанні назоўнікаў з суфіксамі -к, -ак, -очк, -чык і інш., характарызуючых дамашні побыт, гаспадарчыя прылады для дома, прадукты харчавання: — *Я тут хлеба дзве кулідкі паклала. Учора слякла... Мядку дзед расстараўся. У конаўцы берасцянай, кеб не выліўся, глядзі... Уюнкоў насушыла з дзесятачак... Цыбулькі, гуркоў прынесла...* (Маці да Васіля); — *Ячак дзесятак прадам... Солі трэ і запалак...* (Маці да Васіля); *Маці ж усё не траціла надзеі дамовіцца па-добраму: — Я табе кулеш у чыгунку ў печцы паставіла. Смачны, з малаком... А ў прыпечку яечко вазьмі!.. Можаш узяць!* (Маці да Валодзькі); *І — барані Бог з вугольчыкамі балувацца!* (Маці да Хведзькі); — *Васіль, а мо тут станем? — прамовіла маці. — Разам з імі? Мясцінка, глядзі якая...* (Маці да Васіля); *Маці, маўклівая і паслухмяная, пайшла ўслед за ім. — Тут. Наше — адсюль і унь датуль, дзе калок, — сказала яна* (Маці да Васіля); *Зямелькі — далонька... — От тут... Тут тваё мясцечко!.. А тут — буяры твае!..* (Мачыха Яўхіму); *Бацько сядзіць, чакае!.. Дзеўкі! І вы — злазьце бо!.. Пасёрбайце боршчыку!..* (Глушачыха Сцяпану); *Надысь ноччу ўстала, падпаліла лучынку, дак яны па падпрыпеку — шась, як войска якое!..* (Мачыха).

У наступных выразх жанчын адчуваюцца ноткі добразычлівых адносін да людзей малодшага пакалення. Меліяратыўнасць дасягаецца аўтарам пры дапамозе ўласных назоўнікаў з суфіксамі -к, -ечк, -ік, -

чык- : — *Завяла! Праўду кажу!.. І пра браціка, пра Хведзьку, не грэх падумаць!* (Мачыха); — *От, глядзіце, як Андрэйко,* — кінула яна на Крываротага (Карчыха); *Маладую нашу Ганулечку, мабыць, адабраць хочуць?!* — Яна грозна нахмурылася, кінулася к дзвярам (Маруся); — *Чуў, кажуць, пра Міканорчыка і пра другіх, наказуваў, кеб ждалі!* (Сарока).

У наступных выразх жанчыны вымаўляюць усяго па два словы, але ў іх адчуваецца вялікая эмацыянальная напружанасць, што знаходзіць пацверджанне Е.А. Земскай, М. А. Кітайгородскай, Н. Н. Разанавай аб тым, што “жанчыны звяртаюцца да выражэння сваіх эмоцый інтанацыяй, у той час як мужчыны аддаюць перавагу выкарыстанню лексічных сродкаў” [4, с. 99]: — *Горачко ж, гора,* — залямантавала ціха, каб не чулі злыя людзі, Чарнушчыха. (Мачыха); — *Божачко мой!* — жахнулася маці (Маці); — *Божачко ж!* — паківала галавой цётка Алена (Цётка Алена).

Даволі эмацыянальнымі з’яўляюцца выказванні Сарочыхі, дзе сваю канататыўную функцыю выконваюць назоўнікі з суфіксамі **-к, -ок**: *Сарока ўскочыла, закруцілася, засакатала:* — *А, прыйшла гуска! Даждаўся гусачок* малады — час залаты! *Круціў галоўкай, гусачку* выглядаў, баяцца пачаў — няма і няма! (Сарока); *Не зналі, не гадалі, з якога боку гусачок прыйдзе па гуску-дружку!* (Сарока).

“Эмацыянальнасць у жаночым маўленні звычайна выяўляецца і ва ўжыванні слоў, характарызуючых знешнюю прывабнасць асобы, прадмета або з’явы” [6, с.83.], што можна назіраць у рэпліках жанчын малодшага пакалення, менавіта Ганны: — *У гарадскіх дзевак, кажуць, мяккія, гладзенькія. Як падушачкі* (Ганна); *Ганна не ўтрывала, пяшчотна правяла далонню на яго галаве.* — *У ты, беленькі мой!..* (Ганна). Яна то з павагай і пяшчотай адносіцца да сваёй сяброўкі Хадоські, то з пачуццём рэўнасці і асуджэння: *Не ўсе ж, мабуць, як... Хадоська?!* (Ганна); — *Гадалі мы з Хадоськай, цягнулі саломіны* (Ганна).

Мужчыны вымаўляюць словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў: *хадзюля, канаплянка, канапляначка, слязліўка, красуня, кветачка, ягадка, баязліўка.* Такія словы з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі перадаюць станоўчыя эмоцыі. Прыкладзём прыклады: — *А, Хадзюля! Канаплянка!* — прамовіў ён весела, падсмейваючыся з яе твару, абсеянага, як канапляным насеннем, рабацінкамі. (Яўхім); — *Чаму? От выдумала! Баязліўка ты!* (Яўхім); “*Кеб хоць не расплакалася етая слязліўка перад Ганнай... Яны ж як-ніяк прыцэлькі...*” (Думкі Яўхіма).

У маўленні Яўхіма сустракаюцца словы, нейтральныя ў асноўным значэнні, якія атрымліваюць якасна-эмацыянальнае адценне пры іх ўжыванні: — *За такія **штучкі** мало не даюць!* (Да Ганны); — ***Дзятлік** твой, можа, лепей?* (Да Ганны); — ***Работку** даў стары, — адказаў няпэўна Яўхім.* (Да Хадоські); — *А **хітра** прыладзіўся, **Дзятлік!*** — падміргнуў Яўхім. — *Такі нібы варона, а як да дзеўкі — не промах!* (Да Васіля); — *Яшчэ **разок!** Яшчэ!.. Г-гах!..* — камандаваў Яўхім Сцяпану, цягнучы вяроўку так, што аж гарэлі рукі. (Да Сцяпана); — *Па-добраму, па-добраму! Ну і **цаца** ж ты! Як бы Бог знае, дзе расла!* (Да Ганны).

Ацэначныя значэнні некаторых слоў абумоўлены словаўтварэннем, бо эмацыянальную афарбаванасць падобным формам надаюць афіксы. Прывядзём прыклады маўлення мужчын, дзе меліяратыўнае значэнне выказванням надаюць назоўнікі: — ***Дзеўка**, яна — **дзеўка**. І малое...* (Чарнушка); — *Можа, **выкапаю** якую **слязіну!*** (Корч); — *Але **ваяваць** — не **кулачкамі!** Нават калі яны такія, як у вас!.. **Кулачкамі** ў наш час многа не даб'яццяся! Гэта — атавізм, аджыло!.. Тым больш, што слова “кулак” цяпер і не вельмі добра гучыць!* (Зубрыч); — *Ці не на гэтыя **кулачкі**, — з той жа гулівай **усмешачкай** сказаў упаўнаважаны.* (Упаўнаважаны); — ***Вугольчык** пазычце...* (Васіль).

Уносячы элемент пачуццёвага і эмацыянальнага, І.Мележ сцвярджае і замацоўвае пры дапамозе прыметнікаў апасродкаванае адлюстраванне якасці прадмета: як бы навязвае чытачу сваю індывідуальнасць, свае ўспрыманні і адчуванні. Прыметнік у такім выпадку становіцца сродкам эмацыянальна- ацэначнай характарыстыкі. Калі мужчыны ў сваім маўленні выкарыстоўваюць эмацыянальна-ацэначныя прыметнікі з суфіксам *-еньк*, то хутчэй тыя, якія вызначаюць колькасныя або параметрычныя адносіны: — ***Не, праўда, була! У Мозыры, на службе! Чорненькая, стройненькая, красівая! Вінтовачка трохлінейная!..*** (Міканор); — ***Кубелца — жыць можна! Не глядзі, што нізенькае. Жыць можна, хі-хі!..*** (Незнаёмец); ***Заўважыўшы, як Васіль азірае катух, худы з сінякамі дробна хіхікнуў: — Кубелца — жыць можна! Не глядзі, што нізенькае. Жыць можна, хі- хі!..*** (Голас у турме).

У маўленні галоўнай гераіні сустракаюцца эмацыянальныя словы, выражаныя назоўнікамі, прыметнікам і прыслоўем: ***Кароцечная саломінка і пустая! І возьмуць не скоро і — удавец стары будзе! От і часце якое!*** (Ганна); *Наказала абодвум: — **Глядзіце ж, жывіце добра, дружненька!..*** (Ганна).

Прывядзём прыклады маўлення жанчын старэйшага пакалення, якое насычана меліяратыўнай афарбаванасцю. Адною з характэрных рыс такога маўлення з'яўляецца ўжыванне ацэначных прыслоўяў з суфіксамі

-еньк, -аньк: *Маці, здаволеная тым, што Чарнушка ўзяўся падвезці, ахвотна падтрымала: — Жывіце дружненько! (Маці); Маці мякка, ласкава сказала: — Ты, сыночак, будзеш з дзедам, хату пасцеражэш. Ды глядзі добранько — усё дабро тут на ваших руках!.. Не дай Бог што-небудзь учыніцца — згалеем зусім (Маці); — Дак глядзі ж, кеб пільнаваў добранько! Бо ўвечар я прыеду! (Маці).* Мы адчуваем, з якой нежнасцю і пяшчотай звяртаецца маці да сваіх сыноў Васіля і Валодзькі. І хоць яны рознага ўзросту і ў іх розныя характары, яна любіць і ставіцца да іх аднолькава.

Літаратура

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Москва: Сов. энцикл., 1969. — 367 с.
2. Земская, Е. А. Особенности мужской и женской речи // Русский язык и его функционирование / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова / [под ред. Е. А. Земской, Д. Н. Шмелева]. — М., 1993. — С. 90—136.
3. Колшанский, Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. — Москва, 1975. — 186 с.
4. Коваль, В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль. — Гомель: ГГУ, 2007. — 217 с.
5. Колесов, В. В. Язык и ментальность / В.В.Колесов — СПб.: Санкт-Пет. гос. ун-т, 2004. — 217 с.
6. Ретунская, М. С. Реализация эмоционально-оценочного потенциала слова в речевой деятельности / М. С. Ретунская // Вестник Харьк. ун-та = Висн. Харк. ун-ту. — 1989. — № 339. — С. 81—85.
7. Стариченок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. — Ростов н/Д: Феникс, 2008. — 811, [1] с. — (Словари).

Чахоўскі Г. К. (Мінск)

КАГНІТЫЎНЫЯ АСПЕКТЫ ТЭКСТУ І ДЫСКУРСУ

Сімптаматычна, што ў лінгвакультуралогіі ўсё большае значэнне пачынаюць набываць тэмы Мовы і Тэксту. У прыватнасці, гэта адлюстроўваецца ў канстатацыях “лінгвістычнага павароту” ў гуманітарных навуках ХХІ стагоддзя, калі асноўная ўвага даследчыкаў скіроўваецца на спецыфічныя ўласцівасці мовы, яе дынамічную сістэмнасць, на нетрывіяльныя ўзаемадачынненні, у якіх знаходзяцца элементы парадыгмы Культура – Мова – Тэкст.

У апошнія дзесяцігоддзе назіраецца ўзбуйненне адзінак аналізу ў некаторых гуманітарных дысцыплінах: лінгвістыцы, семіётыцы, культуралогіі, кагніталогіі, метадалогіі навуковага пазнання. Прычыны гэтай з’явы заўважаюцца ў тых агульных зменах даследніцкіх устаноў, што вельмі выразна праявіліся ў названых дысцыплінах. Зрэшты,